

Новіков Д. В., магістр

Київський національний університет технологій та дизайну
**АГРАРНЕ ВИРОБНИЦТВО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ:
ПРОБЛЕМИ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇХ ВИРІШЕННЯ**

Анотація. У статті розглянуто дефініції аграрного виробництва, зокрема визначено сутність та ознаки, які характерні суб'єктам даної галузі діяльності. Охарактеризовано стан аграрного комплексу в умовах воєнного стану. Зазначено проблеми, які виникли у зв'язку з війною. Надано можливі рішення щодо їх розв'язання шляхом формування міжнародної та внутрішньої політики. Згенеровано сценарії розвитку аграрного виробництва України.

Ключові слова: аграрний сектор; аграрне виробництво; воєнний стан; агровиробники.

Novikov D. V.

Kyiv National University of Technologies and Design
**AGRICULTURAL PRODUCTION IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW:
PROBLEMS AND POSSIBILITIES OF THEIR SOLUTION**

Abstract. The article considers the definitions of agricultural production, in particular, defines the essence and features that are characteristic of the subjects of this field of activity. The state of the agrarian complex in the conditions of martial law is characterized. The problems that arose in connection with the war are indicated. Possible solutions for their solving according to directions of international and domestic policy are provided. Scenarios for the development of agricultural production in Ukraine have been generated.

Keywords: agricultural sphere; agricultural production; martial law; agroproducers.

Вступ. У 2021 році Україна досягла рекордно високих показників сільськогосподарського виробництва. Головними проблемами для представників аграрного сектору стали відсутність необхідної площі складських приміщень для зберігання врожаю та зависокі тарифи залізничного транспорту. Експерти прогнозували успішний 2022 аграрний рік і зробили акценти на будівництві елеваторів, ангарів та використанні альтернативних форм зберігання зерна, вирішенні проблем логістики та вдосконалення технологій виробництва – здавались буденними питаннями та проблемами. Однак, складно передбачити початок військових дій з боку Росії, які створили кризову ситуацію в провідній сфері економіки України. Заблоковано основні шляхи експорту сільськогосподарської продукції, стало неможливим використовувати українські орні землі на окупованих територіях.

Висвітлення рішень щодо формування потужного агропромислового комплексу знаходимо у дослідженнях вітчизняних авторів: І.В. Артимонова розглядає категорію «стійкість сільськогосподарських підприємств», як головну платформу для ефективного господарювання українських підприємств в умовах нестабільності [4]; М.Й. Хорунжий розкриває сутність завдань, які постають перед аграріями [7]; В.В. Юрчишин висвітлює стан і перспективи розвитку сільського господарства в перехідних умовах [6]. Питання, що буде досліджуватися в роботі матиме місце у будь-який час, адже зміни, що відбуваються у світовому господарстві та події, які стаються на внутрішній арені повинні бути враховані для оптимального ведення бізнесу з мінімальними ризиками.

За 7,5 місяців війни рівень невизначеності залишився не змінним. Говорити про перспективи та робити точні прогнози щодо подальшого розвитку аграрного виробництва України недостатньо вхідних даних, адже загострення військового конфлікту може скорегувати будь-які домовленості та наявні адаптовані шляхи ситуативного функціонування аграрного сектору України. Над вирішенням даної ситуації працюють

представники політичної, ділової та громадської сфер діяльності України та міжнародні партнери (США, країни Західної Європи, Туреччина) та організації (ООН). Прийняті законодавчі акти, укладені міжнародні «зернові домовленості» та налагоджені альтернативні способи аграрного виробництва потребують вищих гарантій та надійності у наступному сезоні. Велика кількість агровиробників у планах на наступний рік залишають «зимувати» кукурудзу – це вже демонстрація невпевненості.

Метою статті є аналіз рішень наявних проблем крізь призму прогнозів та наведених прикладів окремих агровиробників, яким вдалося частково адаптуватися до умов війни і продовжити функціонування у майже незмінному режимі.

Постановка завдання. Дефініції «аграрного сектору» та «аграрного виробництва» визначені наступним чином: перше – це сукупність галузей народного господарства, пов'язаних між собою економічними відносинами з приводу виробництва, розподілу, обміну, переробки і споживання сільськогосподарської продукції. Водночас аграрний сектор визначають як складну інтегровану соціально-економічну систему взаємопов'язаних галузей, котрі здійснюють відтворення продуктивних сил і виробничих відносин [5].

Аграрне виробництво поняття, яке характеризує форму організації сільськогосподарського виробництва; виготовлення остаточного сільськогосподарського товарного продукту [9].

З одного боку, це система і сукупність, з іншого форма та процес, проте їх спільне завдання – це створення сільськогосподарського продукту в умовах, що продиктовані ринком, державою та глобальними процесами.

Існуючий бекграунд українського сільського господарства містить трансформацію колективних господарств та зародження вільного ринку землі. 2021 рік став знаковим для України та світової спільноти в цілому, адже 1 липня офіційно дозволено здійснювати купівлю-продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Рівень земельних відносин перейшов на новий щабель розвитку. Звичайно, слід враховувати низку правових обмежень, проте ступінь свободи розпоряджатися землею значно зріс.

Аграрний сектор за статистичними даними формує близько 10,6% валової доданої вартості й становить майже 9,3% ВВП України. АПК є одним зі стратегічних бюджетоутворюючих та експортно-орієнтованих секторів національної економіки [8].

Площа України становить 60,3 млн га, а площа сільськогосподарських земель України – найбільша в Європі – 41,5 млн га (68,7% території країни) [8]: з них – 28,5 млн га використовуються для вирощування сільськогосподарських культур. З початком війни доступність орних земель скоротилася в рази. Близько 40% земельного ресурсу було втрачено внаслідок окупації та високого ризику загрози з боку мінувань.

Джерело: сформовано автором за матеріалами [8].

Рис. 1. Частка сільського господарства у валовій доданій вартості за видами економічної діяльності у 2021, %

Війна повністю призупинила, будь-які, виробничі процеси та заходи щодо вдосконалення аграрного сектору України. Початок бойових дій наприкінці лютого 2022 року ознаменував невизначеність у проведенні весняних польових робіт та станом господарств у цілому. Насамперед виникли проблеми:

- окупації населених пунктів та відсутність доступу до господарств (південно-східні області перебувають в окупації, тому у цьому році розраховувати на надходження помідорів та кавунів з Херсону малоімовірно);
- втрата робочої сили (мобілізація, добровольчі виклики та переселення – хоча для аграрного сектору, як критичної галузі було дозволено бронювання працівників, таким чином, відсоток мобілізованих трактористів і комбайнерів незначний);
- пошкодження майна (майнові втрати: техніка, склади, ангари, елеватори);
- логістичні перешкоди (руйнування інфраструктури);
- паливна криза (зростання вартості енергоресурсів, відсутність достатньої кількості);
- блокада портів – це питання, яке стоїть «ребром» з перших днів війни, якщо восени не вдасться реалізувати врожай до країн-імпортерів, а саме: Китай, питома вага якого становила 15,5% у структурі експорту сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів, Індія – 7,1%, Нідерланди – 6,4%, Єгипет – 5,8%, Туреччина – 5,3% [11];
- мінування полів – для огляду земельних банків щодо наявності мін чи снарядів також потрібен час, у деяких місцевостях із-за цих проблем можливо обмеження в проведенні польових робіт;
- нереалізоване зерно – агрохолдинги є менш гнучкими до змін в макросередовищі, ніж фермера, адже їм масштаби виробництва потребують змін у всіх складових і переорієнтації на стратегію зниження собівартості та впровадження елементів диференційованого землеробства).

Наприкінці березня 2022 року сільськогосподарські підприємства центральної, північної-західної та північної частини України здійснили моніторинг свого майна для формування цілей та планів посівної кампанії. Загалом у критичному стані (без можливості провести повноцінні весняні польові роботи) залишились південно-східні області України, з запізненням, розпочали північні області, майже за планом було реалізовано посівну у центральних областях.

За даними центру продовольства та землекористування KSE Institute спільно з Міністерством аграрної політики та продовольства в аналізі «Огляд непрямих втрат від війни в сільському господарстві України» наведено, що потенційні непрямі втрати внаслідок вище перерахованих перешкод становитимуть 23,3 млрд дол. [10].

Для оперативного вирішення даних питань необхідна безупинна синергія між сільськогосподарськими виробниками, фермерськими господарствами, державою та міжнародними партнерами. Адже продовольча криза, яка вже триває набирає більших обертів і створює нестачу продуктів харчування у країнах Європи, Африки та Азії. Війна в Україні породжує додаткові коливання світового ринку продовольства. Адже сировинна орієнтація українського аграрного сектору, а саме зернові та олійні культури забезпечували країни Азії, Африки та деякі Європи необхідним для виробництва продуктів харчування та кормів.

Результати. «Аграрний фронт» України має бути оптимізований та регламентований для спрощеного ведення діяльності. На етапі імплементації цифрових технологій та переходу до інноваційного сільського господарства, війна створює продовольчу кризу та дестабілізує аграрні програми розвитку України.

З метою подолання проблем аграрного сектору в умовах військових дій необхідно сформувавши правове підґрунтя, залучати міжнародні організації, партнерів, використовувати історичний досвід, не полишати цифрові технології, переходити на виробництво готової продукції та зробити синергію наукових установ, державних інститутів та представників підприємництва заради майбутнього.

Тому зі сторони держави було надано наступні програми та можливості:

- Звільнення від оподаткування ввізним митом товарів, що використовуються для зберігання зернових та олійних культур [1]. Насамперед це стосується альтернативних засобів зберігання полімерних рукавів та мішків, а також причепів і напівпричепів, дане нововведення є корисним для середніх і малих гравців аграрного сектору, проблема зберігання і відсутності збуту породжує необхідність пошуку елеваторів, ангарів, які вже й так заповнені минулорічним і цьогорічним врожаєм. Деякі представники такі як ТОВ «Баришівська зернова компанія» придбали елеватор у Словаччині та вже з вересня 2022 року активно приймають зерно. Але враховуючи їх масштаби діяльності фермерським господарствам та сільськогосподарським виробникам з земельним банком 100–10000 га потрібно залучати альтернативні місця зберігання. Деякі підприємства використовують рукава ще з 2019 року і на основі їх досвіду, інші теж почали їх активне впровадження.

- Спрощена процедура реєстрації сільськогосподарської техніки дозволяють зменшити час на перевірки документів, реєстраційні дії та пришвидшує процедуру приватизації техніки. Переходу до електротракторів та комбайнів не відбулося. Але для футуристичних та ефективних поглядів розумного аграрного сектору України доцільно розглянути ідею створення Інституту інновацій АПК України, де можна реалізувати у співпраці з агрохолдингами та зарубіжними концернами з виробництва с/г техніки ідеї у сфері електроспецтехніки.

- Зміни в Земельному кодексі [2] найважливіший аспект це автоматичне поновлення оренди приватних, державних та комунальних земельних ділянок без врахування особистих інтересів суспільства. Що в свою чергу гарантує агровиробникам збереження площі оброблювальної землі та можливості планувати подальшу діяльність. Водночас такі зміни заборонили передачу ділянок у приватну власність розпайованих земель. Це створює своєрідну затримку у реалізації права громадянина Україна на приватну власність, а саме вільне розпорядження своїм майном і до того ж отримання від земельних відносин доходу. У перспективі мають бути зроблені зміни до даного закону по цьому аспекту.

- Бронювання сільськогосподарських працівників на період воєнного стану забезпечено можливість зберегти фахівців на час виконання польових робіт з пролонгацією.

- Переорієнтація посівної кампанії на гречку та горох для забезпечення внутрішньої потреби населення у продуктах харчування;

- Гранти на теплиці та сади – програма від Міністерства аграрної політики та продовольства України, яка дозволяє реалізувати наявні фактори виробництва у прибутковий бізнес з вирощування ягід, овочів.

- Зернові угоди стали рушійним важелем у запуску аграрного виробництва спочатку війни в Україні. Дані домовленості можна порівняти з наданням кисню тяжкохворому пацієнту. Агровиробники потребували деблокади портів Одеси та Миколаєва для збуту врожаю 2021 року, адже 20 млн тонн зерна, які заморозилися в сховищах портів потребували якнайшвидшого транспортування. Підписання дзеркальних угод України і росії з Туреччиною і ООН, дозволило використання 3-х портів «Одеса», «Південний» та Чорноморець» на 120 днів з 22.07.2022 року. Така

короткостроковість зумовлена війною і подальша доля цієї угоди буде вирішена незабаром. Її продовження є вкрай важливим для економіки України з однієї сторони. Але все буде залежати від стану справ на фронті.

- Гуманітарне розмінування програма, яка дозволяє безкоштовно перевірити поля на наявність небезпечних предметів. Її використання потребує часу із-за великої кількості бажаючих.

Компанії зі своєї сторони враховують усі зміни правового поля та дотримуються їх і при цьому використовують можливості спрощення введення господарської діяльності. Відбувається:

- Перегляд технологічних процесів для оптимізації витрат.
- Перенесення обладнання і техніки з небезпечних регіонів на інші потужності або на склади.
- Призупинення інвестиційних проєктів.
- Відпрацювання альтернативних маршрутів і перегляд ринків збуту.
- Пошук альтернативи імпортом матеріалам.

Загалом ситуація в аграрному секторі України може бути виражена 3-ма сценаріями розвитку згідно з проаналізованими проблемами, програмами та заходами:

- *Фатальний* – військові дії охоплюють ще більшу територію України (північ, північний-захід, відбувається ескалація на Сході та напад на Одесу) – така картина призводить до переходу до городництва та виробництва для забезпечення внутрішнього попиту і банкрутства агровиробників;

- *Поточний* – відповідає сьогоdnішньому стану, коли відбувається максимальна віддача з боку всіх учасників аграрного виробництва з метою ефективного функціонування аграрного сектору. Відбудеться продовження зернових домовленостей, зберігатимуться зміни в законах і стане на додаток активна зміна посівних культур, що вже прослідковується (площі під ріпаком збільшуються, як мінімум)

- *Український* – українські військові виходять на кордони 1991 року, відбувається кризова ситуація з усіма сферами життя населення та країни. Водночас впроваджується програма Плану Маршалла для України, яка створює плацдарм для відновлення усіх галузей економіки, в тому числі аграрного сектору. Декілька років на розмінування полів, постійні новації та нескінченна віддача від родючої землі і працьовитого народу України.

Висновок. Україна має змінити вектор з екстенсивного розвитку на інтенсивний. Наявні ресурси доцільно використовувати з проведенням точних розрахунків шляхом впровадження сучасних технологій та використання програмного забезпечення «розумного» сільського господарства. Рівень невизначеності дестабілізує інвестиційний клімат. Завершення військових дій з позитивним результатом для України дозволить здійснити аграрний «бум» і створити цифрове, еко-френдлі аграрне виробництво.

Список використаної літератури

1. Про внесення зміни до розділу XXI «Прикінцеві та перехідні положення» Митного кодексу України щодо звільнення від оподаткування ввізним митом товарів, що використовуються для забезпечення зберігання зернових та/або олійних культур від 27.07.2022 р.: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2445-20#Text>.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/t222145>.
3. Агросектор 1991–2021 – у цифрах і фактах. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichniy-hektar/item/24134-ahrosektor-1991-2021-u-tsyfrakh-i-faktakh.html>.
4. Артимонова І. В. Особливості формування і функціонування служби маркетингу на аграрних підприємствах. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2010. № 1. С. 80–85.
5. Іванюта В. Ф. Агрпромисловий сектор як основа розвитку економіки сільських територій в умовах євроінтеграційних процесів. *Ефективна економіка*. 2016. № 1.

6. Геєць В., Юрчишин В., Бородіна О., Прокопа І. Соціоекономічна модернізація аграрного сектору України (концептуальні положення). *Економіка України*. 2011. № 12. С. 4–14.
7. Хорунжий М. Й. Завдання національної аграрної політики на сучасному етапі. *Економіка АПК*. 2014. № 2. С. 22–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2014_2_4.
8. Веб-сайт Світового банку. URL: <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&country=UKR>.
9. Аграрно-промислове виробництво. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=42569.
10. Сільське господарство під час війни: зміна пріоритетів. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/silskegospodarstvo-pid-chas-vijni-zmina-prioritet/>
11. На агропродовольчу продукцію припадає близько 41% у загальному експорті України. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/nagroprodovolcu-produkciu-pripadae-blizko-41-u-zagalnomu-eksporti-ukraini>.